

Minerogenetické (nerostotvorné) procesy

Procesy vedoucí ke vzniku minerálů můžeme rozdělit do 2 skupin:

- **Endogenní (hypogenní) nerostotvorné procesy**

Jsou spjaty s vnitřními geologickými silami.

Probíhají hlavně ve svrchním zemském plášti a zemské kůře

Do této skupiny patří především **magmatické, metamorfní a hydrotermální procesy**

- **Exogenní (hypergenní, supergenní) nerostotvorné procesy**

Jsou vyvolávány vnějšími geologickými silami a dochází k nim v přípovrchových částech zemské kůry, v kontaktu s hydrosférou a atmosférou.

Patří sem **procesy zvětrávání hornin a minerálů, transportu a sedimentace.**

Magmatické procesy

- Vedou ke vzniku magmatických hornin

Magmatický proces zahrnuje vznik magmatu natavením nebo roztavením pevných hornin, jeho výstup do svrchních částí zemské kůry (případně až na zemský povrch), jeho diferenciaci a krystalizaci.

Magma je přírodní, zpravidla silikátová tavenina

Existují i magmata zcela odlišného chemického složení (karbonátové, sulfidické taveniny).

Hlavními složkami magmatu jsou SiO_2 , Al_2O_3 , Fe_2O_3 , FeO , CaO , MgO , Na_2O a K_2O , rozpuštěná voda

Uvedené složky jsou základem většiny minerálů magmatických hornin (příklady)

Table 14.1

AVERAGE CHEMICAL COMPOSITION OF SOME IGNEOUS ROCKS*	Nepheline							
	Oxide	syenite	Syenite	Granite	Tonalite	Diorite	Gabbro	Peridotite
SiO_2	54.83	59.41	72.08	66.15	51.86	48.36	43.54	40.16
TiO_2	0.39	0.83	0.37	0.62	1.50	1.32	0.81	0.20
Al_2O_3	22.63	17.12	13.86	15.56	16.40	16.84	3.99	0.84
Fe_2O_3	1.56	2.19	0.86	1.36	2.73	2.55	2.51	1.88
FeO	3.45	2.83	1.67	3.42	6.97	7.92	9.84	11.87
MnO	trace	0.08	0.06	0.08	0.18	0.18	0.21	0.21
MgO	trace	2.02	0.52	1.94	6.12	8.06	34.02	43.16
CaO	1.94	4.06	1.33	4.65	8.40	11.07	3.46	0.75
Na_2O	10.63	3.92	3.08	3.90	3.36	2.26	0.56	0.31
K_2O	4.16	6.53	5.46	1.42	1.33	0.56	0.25	0.14
H_2O	0.18	0.63	0.53	0.69	0.80	0.64	0.76	0.44
P_2O_5	—	0.38	0.18	0.21	0.35	0.24	0.05	0.04
Total	99.77	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

*All analyses except the nepheline syenite from Nockolds, S. R., 1954, *Geological Society of America Bulletin*, v. 65, pp. 1007–1032.

V určitém množství je v magmatu přítomna plynná fáze :

H₂O, CO₂, HCl, HF, H₂S, H₂, CO, SO₃ a N₂ (tyto látky jsou zčásti absorbovány v kapalně fázi, zčásti jsou v ní chemicky vázány)

Magma může obsahovat do 10 % pevné fáze :

- **minerály z počátečních stadií krystalizace magmatu**
- **relikty (zbytky) původních hornin, jejichž roztavením magma vzniklo**

Asimilace – proces, při němž magma pohlcuje okolní horniny a rozpouští je v sobě

Př. Co se stane při pohlcení karbonátových hornin?

Procesy diferenciacce magmatu:

- **frakční krystalizace**
- **gravitační**
- **filtrační**
- **var magmatu (oddělení plynné fáze)**

Základní typy magmat (dle četnosti na povrchu zemské kůry):

- **kyselé magma (granitové)**

obsah SiO₂ 65-75 i více %

hlavní minerály: K-živce, plagioklasy, křemen, slídy

- **bazické (bazaltové magma)**

obsah SiO₂ 45-55 %

hlavní minerály: plagioklasy, pyroxeny

- **magma intermediárního složení (andezitové magma)**

obsah SiO₂ 55-65 %

hlavní minerály: plagioklasy, pyroxeny, amfiboly, slídy

- **ultrabazické magma (peridotity)**

obsah SiO₂ 35-45 %

hlavní minerály: olivín,, pyroxeny

Likvace

- rozdělení původně homogenní taveniny na dvě vzájemně nemísitelné taveniny (silikátovou a sulfidickou), při teplotě cca 1500 °C

Sulfidická tavenina díky vysoké hustotě klesá k bázi magmatického tělesa, poté při ochlazení krystalizují horninotvorné minerály a formují se horniny.

Sulfidická tavenina tuhne až při nižší teplotě – ložní tělesa, pásy, kumulace.

Pyrrhotin, chalkopyrit, pentlandit.

Může pod tlakem také vystupovat po tektonice do již utuhlých matečných hornin.

Příklady: Sudbury, Kanada

Pyrrhotin + chalkopyrit, Staré Ransko

Krystalizace magmatu

- **počáteční krystalizace (akcesorické minerály) – zirkon, apatit, pyrop, almandin-spessartin, spinelidy, ilmenit, ...**

Ranně krystalující minerály s větší hustotou, krystalující z ultrabazických (peridotity) nebo bazických (gabra) magmat, se hromadí ve spodních partiích magmatického tělesa jako „**kumuláty**“.

Hovoříme o gravitační krystalizační diferenciaci.

- *chromit –chromspinelidy*
- *ilmenit (titanomagnetit)*
- *platinoidy (Pt + příměsi Ir, Os, Ru, Rh, Fe, Pd)*

Chromit a platinoidy jsou převážně koncentrovány v dunitech a peridotitech, mnohdy serpentinizovaných.

Chromit se zde nachází v páscích, šlírách a hrudkách, při menších koncentracích v jednotlivých zrnech.

Př. Bushveldský komplex, Jižní Afrika

- **hlavní krystalizace (Bowenovo reakční schéma – idealizace) – obr.**

Olivín

Pyroxeny

Amfiboly

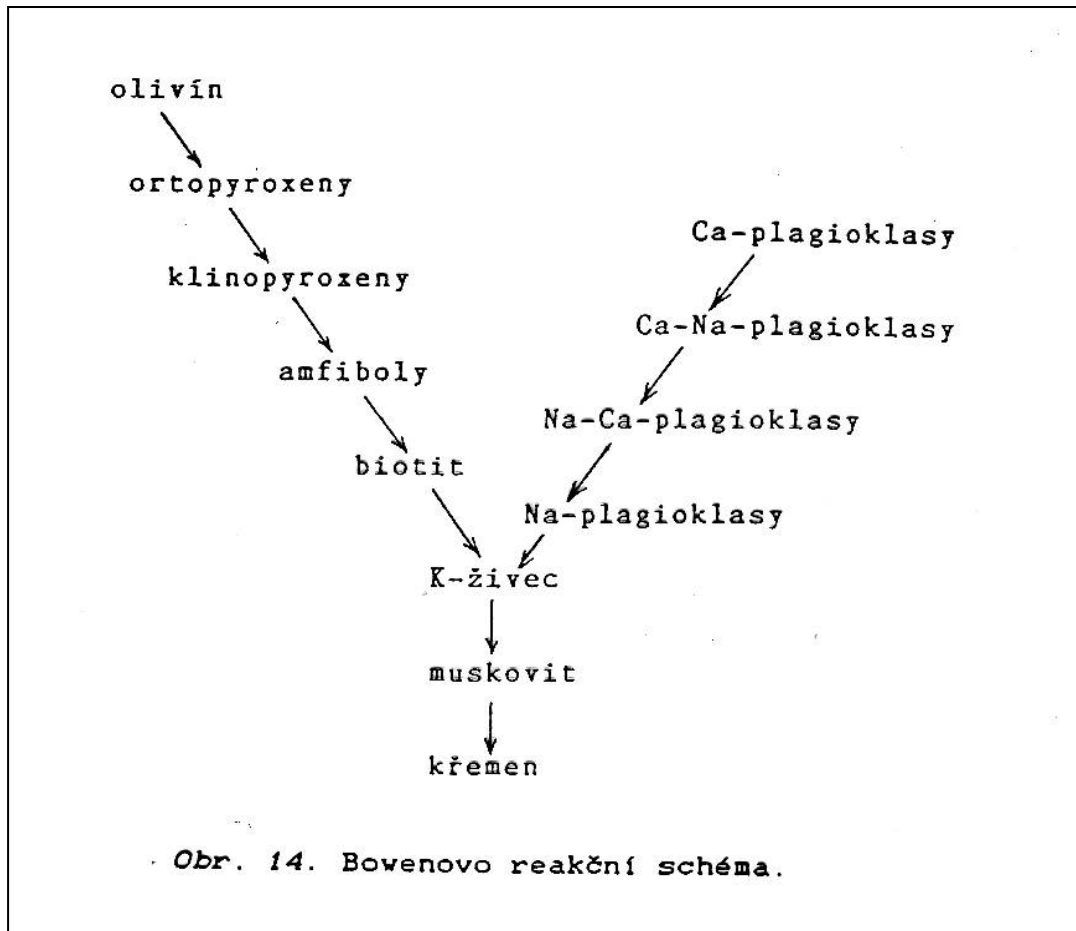
Biotit

Plagioklasy

K-živec

Muskovit

Křemen

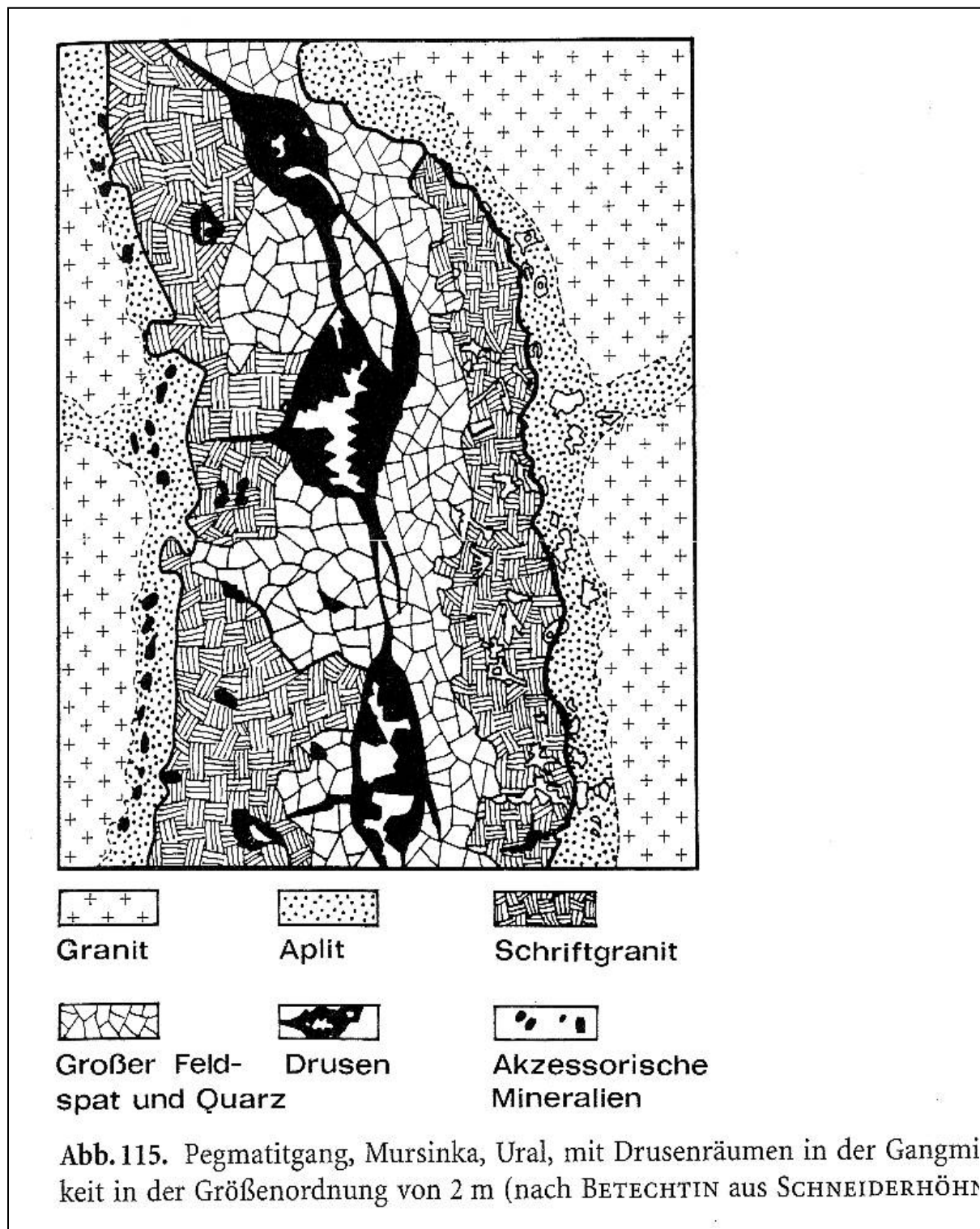

Produkty – horniny – viz. poznatky z Petrologie

Recentní poznatky o krystalizaci magmatu

Vznik pegmatitů

Přednáší Prof. Novák

Vznik minerálů ze sopečných exhalací (postvulkanogenní mineralizace)

- *exhalační ložiska* -

Sulphur Mining at Kawah Ijen solfataru, Java

fumaroly (100-800 °C)

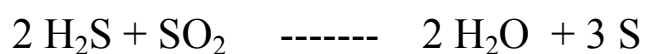
solfataru (100-200 °C)

Hlavní složky sopečných plynů: H₂O (pára), HCl, NH₄Cl, H₃BO₃, H₂S, SO₂ a CO₂

Sopečné sublimáty (fumarolové nebo solfatarové) vznikají mimo sublimace:

- chemickými reakcemi mezi plynnými složkami exhalátů při jejich ochlazování
- chemickými reakcemi mezi složkami exhalátů a atmosferickým kyslíkem

př: vznik ložiskových akumulací síry:

Typické sublimáty: *salmiak* (NH_4Cl), *sassolin* (H_3BO_3), *halit*, *sylvín*, *thenardit* (Na_2SO_4)

- lokálně: hematit, magnetit, pyrit, realgar, auripigment, antimonit, cinnabarit

Minerály vznikající přeměnou vulkanických hornin interakcí s exhalacemi:
sírany - *alunit* $KAl_3(SO_4)_2(OH)_6$, *sádrovec*

Podobný charakter mají druhotné „mineralizace“ na
hořících haldách uhelných dolů

Centralia, Pensylvánie

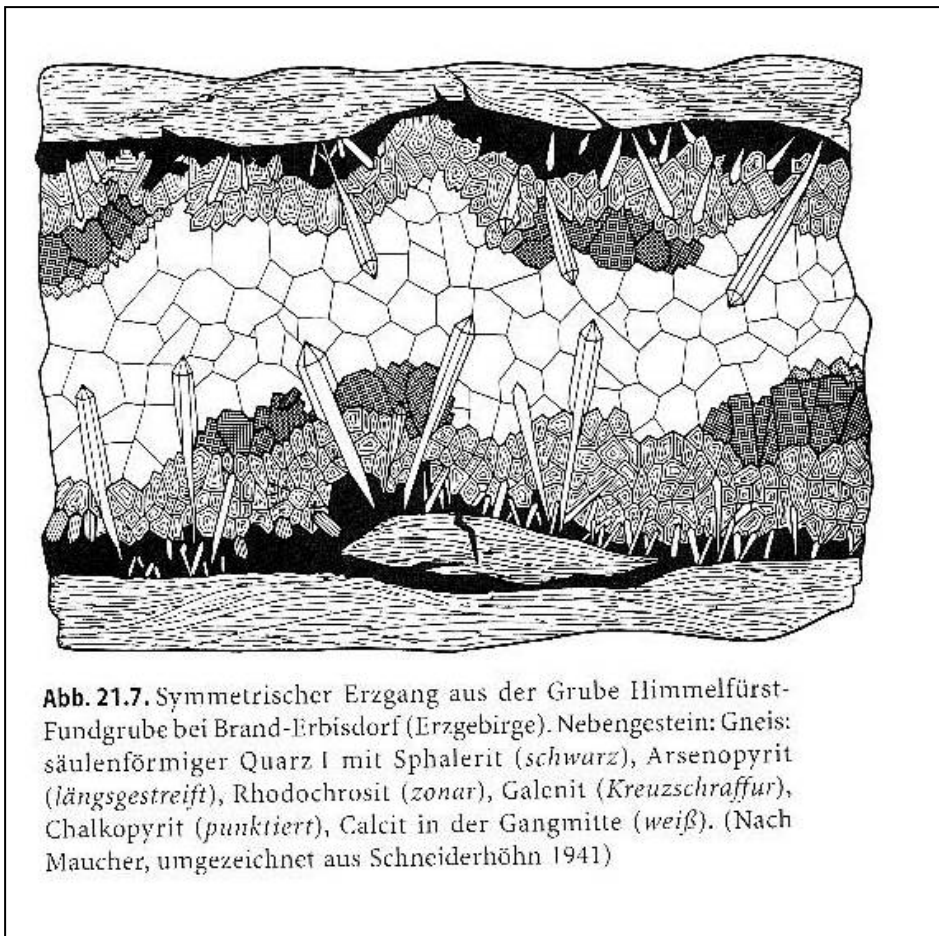

Akumulace síry na hořící haldě, Radvanice

Hydrotermální procesy a mineralizace

- dochází ke krystalizaci minerálů z hydrotermálních roztoků

V podmínkách zemské kůry mají hydrotermální roztoky charakter vodných roztoků o teplotě cca 50 – 700 °C.

V typickém případě vznikají hydrotermální žíly (viz. obr)

Teplotní dělení:

- vysokoteplotní (katatermální) roztoky : 700 – 300 °C
  - středně teplotní (mezotermální) roztoky: 300 – 200 °C
  - nízkoteplotní (epitermální) roztoky: 200 – 50 °C
- /teletermální roztoky/
- „alpské parageneze“ = puklinové mineralizace 350 – 50 °C

pozn. ve starší literatuře se setkáváme s termínem *pneumatolytické roztoky*.

Jde o vysokoteplotní fluida, jejichž teplota je vyšší než kritická teplota čisté vody

– t.j. 374 °C za tlaku 22 Mpa.

- kritická teplota hydrotermálních roztoků je vyšší v závislosti na obsahu rozpuštěných látek

(např. 20% rozpuštěných solí .....kritický bod 600 °C)

Původ vody hydrotermálních roztoků:

- magmatogenní
- diagenetický
- metamorfní
- povrchový (meteorické, - vadózní vody), nasávání mořské vody v oblasti riftů a jejich ohřev, mineralizace

Zdroje mineralizace

- podobně jako zdroje vody roztoků

Formy transportu látek

- *největší význam má transport nerostných látek v podobě lehce rozpustných sloučenin, disociovaných na jednoduché ionty **nebo** polymerní molekuly*

Informace o látkovém složení hydrotermálních roztoků dostáváme:

- *výzkumem plynokapalných uzavřenin v hydrotermálních minerálech*
- *studiem nerostných paragenezí hydrotermálního původu*
- *izotopický výzkum O, C, S*

- přímo lze zkoumat hydrotermální roztoky v oblastech s doznívající sopečnou aktivitou (roztoky výrazně ovlivněny meteorickou vodou)

Složení hydrotermálních roztoků je velmi variabilní, zpravidla obsahují 2 – 16 hm.% rozpuštěných látek,

- maximálně kolem 40 %

Kationty: Na, K, Ca, Mg, Ba, Fe

Anionty: Cl, HCO₃, CO₃, SO₄, F

Pro transport chalkofilních prvků (Pb, Zn, Ag, Cu,.....) mají velký význam ionty HS⁻ a S²⁻.

Schematická řada vylučování sulfidů jednotlivých kovů s klesající teplotou hydrotermálního roztoku:

Bi - As - Au,

Cu,

U - Zn - Pb,

Ag

Sb - As

Hg

Formace sulfidických ložisek lze rozlišit podle charakteristických minerálů a dle klesající teploty vzniku:

1. Zlatá a zlato-stříbrná formace

Hlavním nerostem křemen, tvořící hlušinu žil.

Z rudních minerálů **pyrit**, **arzenopyrit**, chalkopyrit, vzácněji **antimonit**. Sulfidy jsou nositeli malých obsahů zlata.

Zlato bývá také v ryzí formě v křemenu.

2. Ag-Co-Ni-Bi-U formace (pětiprvková)

Je zde několik typů, v nichž převládá některý z jmenovaných prvků (Jáchymov).

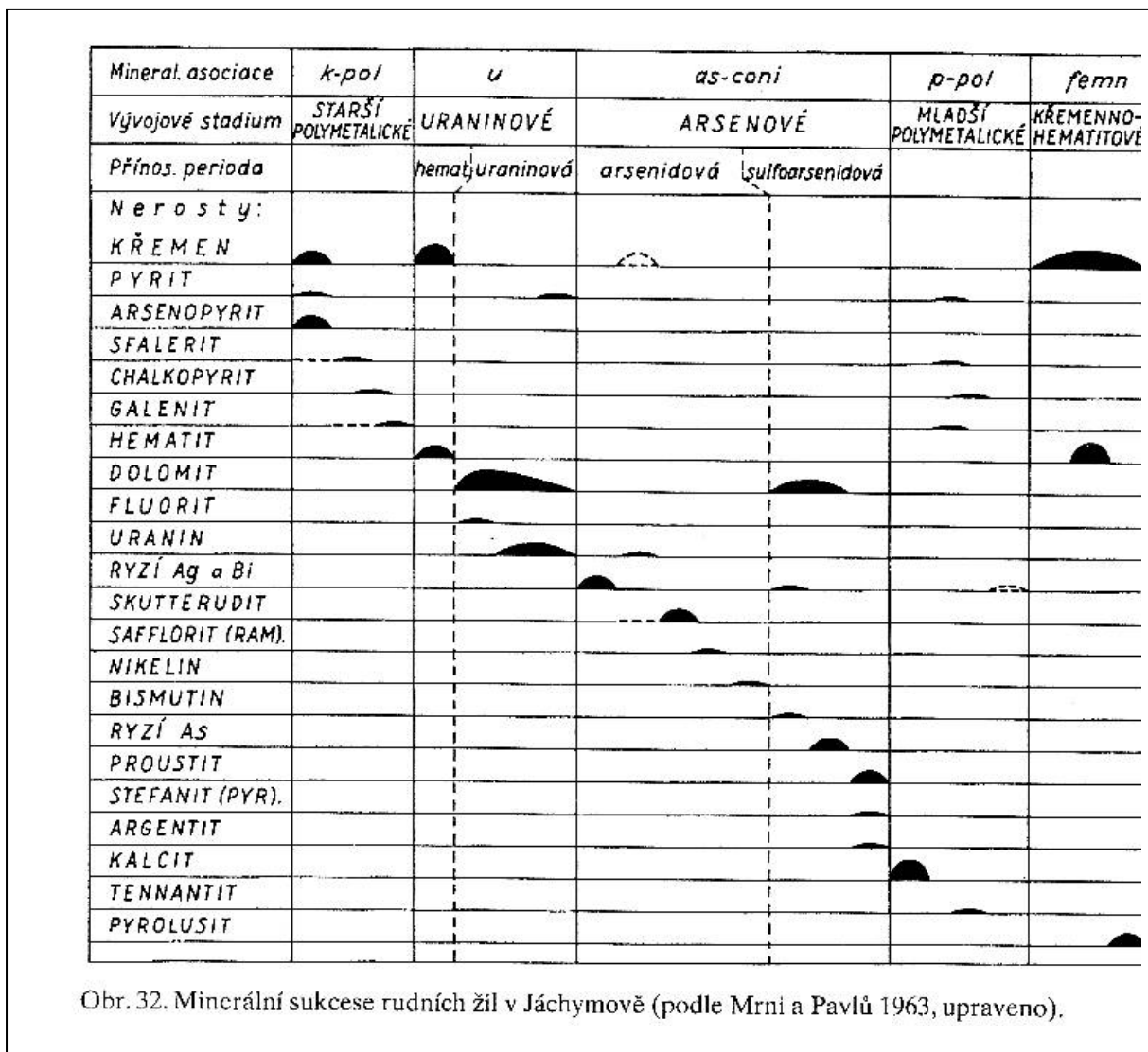
- typ stříbrných rud: argentit, proustit a pyrargyrit, sternbergit, stefanit, též ryzí stříbro (Kongsberg). V menším množství ryzí As, Sb, dále chloantit, smaltin, nikelín, löllingit.

Hlušinou žil bývá kalcit, dolomit (s pigmentem hematitu), křemen, fluorit, baryt.

- typ s převládajícími arzenidy Co a Ni: smaltin, arzenopyrit, Bi

- typ s uranem a Bi: vedle arzeniků sloučeniny Bi (bismutin). Uraninit (smolinec). Vedlejšími minerály Hg, pyrit, chalkopyrit nebo Ag-rudy a galenit.

Hlušinou žil bývají vedle křemene kalcit, dolomit, méně baryt, vzácněji fluorit.

Obr. 32. Minerální sukcese rudních žil v Jáchymově (podle Mrni a Pavlů 1963, upraveno).

3. Pyritová a chalkopyritová formace

Ložiska s převládajícím pyritem a celkově chudou paragenézí nerostů (podružný chalkopyrit, arzenopyrit, sfalerit, galenit).

Nerudní složkou je siderit nebo baryt, řídkce kalcit

Druhým typem jsou ložiska s převládajícím chalkopyritem, často s bornitem, pyritem a tetradritem. Přejíždějí do ložisek polymetalického charakteru :
+ sfalerit a galenit.

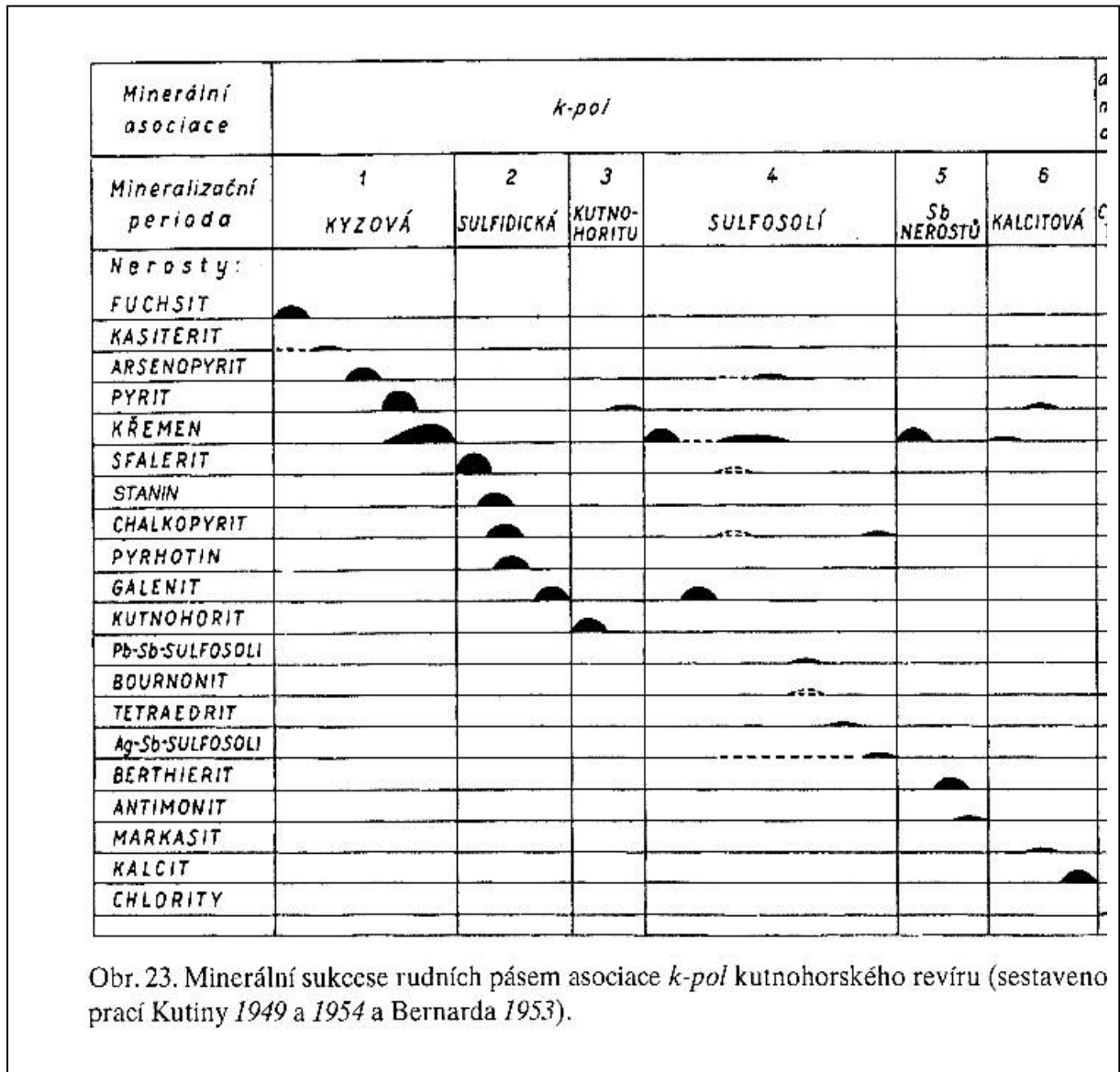

4. Pb-Zn-Ag formace

Galenit a sfalerit. Galenit je stříbrnosný a sfalerit obsahuje Cd. Vzácnější Ag-minerály.

Někdy přechod do výše temperované chalkopyrit- pyritové formace, či níže temperované antimonitové formace

Nerudní výplň žil bývá baryt, siderit a kalcit.

5. Sb-As-Se formace

Převládá antimonit, provázený pyritem. Vzácněji galenit nebo sfalerit.

Ložiska arzenu pak obsahují hlavně realgar a auripigment.

V obou případech kalcit

6. Hg formace

Obsahuje jako hlavní a v podstatě jediný minerál rumělkou.

Hlušinou komponentou je kalcit.

Teploty vzniku se blíží atmosférickým teplotám.

Přehled izogenních minerálních asociací Českého masívu hydrotermálního původu
a jejich typomorfní lokality

stáří zrudnění	značka	název asociace	typomorfní ložisko
1. prevariské	<i>a-pol</i>	prevariská polymetalická a.	Český Šternberk
	<i>a-mo</i>	prevariská molybdenitová a.	Černá Hora
	<i>a-cu</i>	prevariská měďnatá a.	Brno
	<i>a-wsn</i>	prevariská wolfram-cínová a.	Cetoraz
	<i>a-nicu</i>	prevariská niklo-měďnatá a.	Rožany
2. variské			
a) starovariské	<i>s-cu</i>	starovariská měďnatá a.	Zlaté Hory — jih
	<i>s-pol</i>	starovariská polymetalická a.	Zlaté Hory — východ
	<i>s-au</i>	starovariská zlatonosná a.	Jílové
	<i>s-mo</i>	starovariská molybdenitová a.	Požáry
b) středněvariské	<i>wsn</i>	wolfram-cínová a.	Rotava, Ovesná Lhota
	<i>mo</i>	molybdenitová a.	Žulová
c) mladovariské	<i>k-mo</i>	kyzová molybdenitová a.	Nová Bystřice
	<i>au</i>	zlatonosná a.	Roudný
	<i>li-snw</i>	lithná cíno-wolframová a.	Cínovec
	<i>k-pol</i>	kyzová polymetalická a.	Kutná Hora
	<i>pol</i>	nekyzová polymetalická a.	Ratibožské Hory
	<i>sb</i>	antimonitová a.	Bohutín
	<i>hg *</i>	rtuťová a.	Krušná hora
	<i>u</i>	uraninitová a.	Příbram, Jáchymov
	<i>se-ca</i>	sulfid-selenidová a karbonátová a.	Bukov
	<i>m-cu</i>	melafyrová měďnatá a.	Rybnice
	<i>p-cu</i>	porfyrová měďnatá a.	Běloves
d) pozdněvariské (saxonské)	<i>femn *</i>	železnato-manganová a.	Horní Blatná
	<i>qf *</i>	křemenno-fluoritová a.	Kožlí
	<i>p-pol</i>	pozdněvariská polymetalická a.	Stříbro
	<i>cu</i>	křemenná měďnatá a.	Mutěňín
	<i>fba</i>	fluorito-barytová a.	Moldava
3. postvariské	<i>as-coni</i>	Ag + As + Co + Ni ± Bi a.	Jáchymov
	<i>t-pol</i>	terciérní polymetalická a.	Roztoky
	<i>t-femn</i>	terciérní železnato-manganová a.	Vrchoslav
	<i>t-fba</i>	terciérní fluorito-barytová a.	Jílové u Děčína

* Pravděpodobné, ale nezajištěné stáří.

Stáří a typy hydrotermálních mineralizací Českého masívu (dle Bernarda et al. 1981)

Vznik nerostů z nadkritických fluid, vznik greisenů (dříve pneumatolytické pochody)

Vysokoteplotní hydrotermální mineralizace

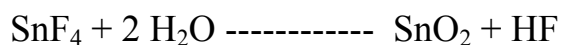
V procesu krystalizace pegmatitů (z taveniny) se vyloučí zbývající část silikátů, v minerálech se realizují vzácné plyny a prvky, převážná část manganu a fosfátů.

Koncentrace lehkých těkavých komponent se opět zvýší. Z kovových prvků ve fluidech přetrvávají a koncentrují se těžké kovy (Pb, Zn, Cu...) a prvky, které tvoří sloučeniny především s F a Cl.

Teplota zůstává nad kritickým bodem vody.

V této etapě krystalizace se vylučují zejména prvky Sn, W a Mo.

Sn je mobilní jako fluorid Sn a hydrolyzuje se v oblastech nižších teplot:

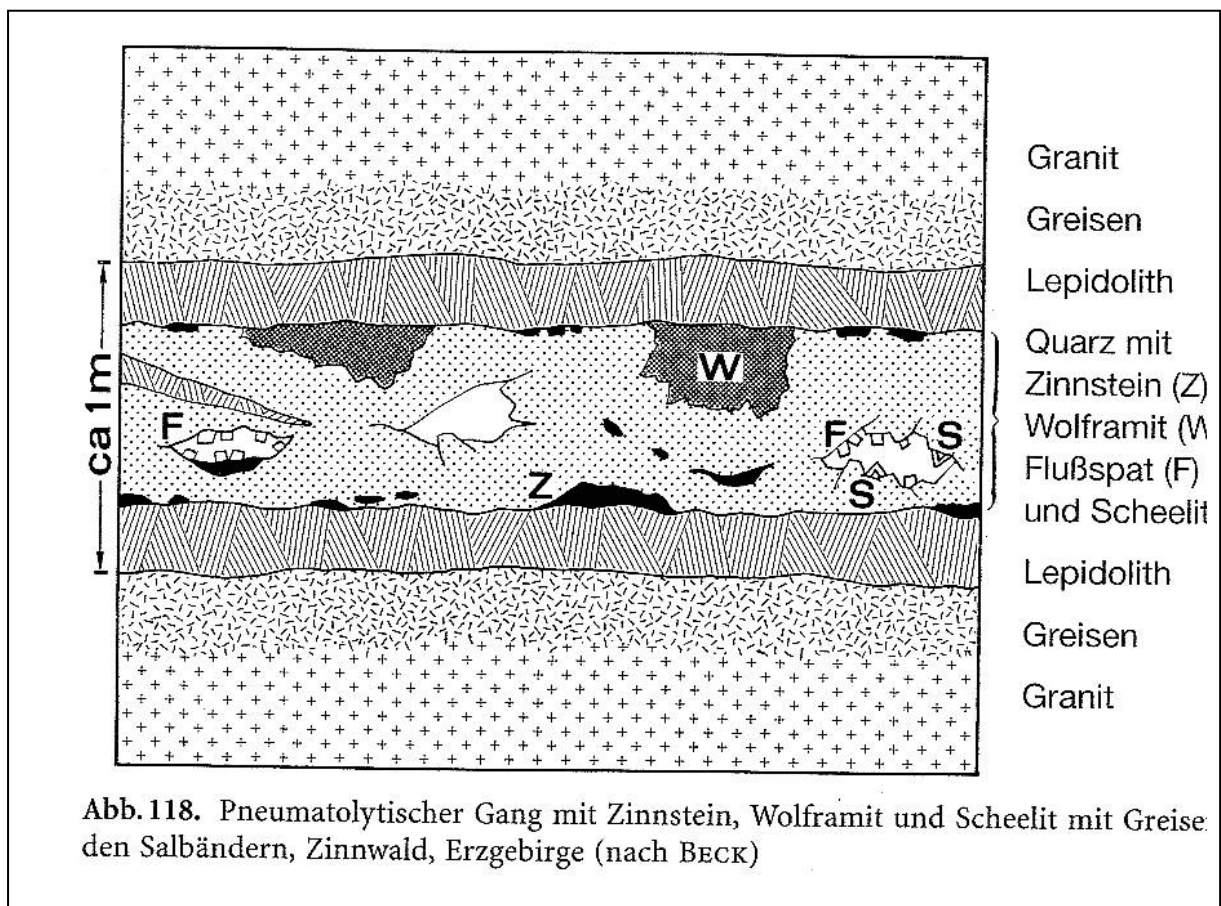

Vzniká **kasiterit (cínovec)** a uvolňuje se fluorovodík. Ten je velmi agresivní ke svému okolí, vyvolává greisenizaci žul – tvorbu **topazu** z původních živců.

Následně se formují vysokoteplotní (katatermální) hydrotermální roztoky, obsahující část prvků z pegmatitové fáze (B, F, Li, Be, Mn).

Krystalizuje význačná paragenese minerálů:

- křemen
- kasiterit
- wolframit
- topaz
- cinvaldit   K, Li, Fe, Al - slída
- apatit (fluorapatit)
- triplit $(\text{Mn, Fe})_2 \text{F PO}_4$
- fluorit
- beryl
- turmalín

Pozn. cínovec se objevuje již v pegmatitech, zejména Li-pegmatitech (Rožná).

(není ostré hranice mezi pegmatitovým stádiem a pneumatolytickým stádiem)

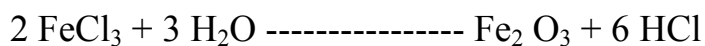
Kasiterit je většinou doprovázen wolframitem. Na úkor wolframitu se někdy tvoří mladší scheelit.

Z nadkritických fluid krystalizují i některé sulfidy. Typický je molybdenit. Z následných vysokoteplotních hydrotermálních roztoků se nejčastěji vylučují chalkopyrit a arzenopyrit.

Formace Sn – W

Formace Sn – W - Li

Pneumatolytickým minerálem může být také **hematit**. Železo mobilní v podobě chloridu Fe podléhá za poklesu teploty hydrolyze:

Takto vznikající hematit tvoří obvykle krásné drúzy krystalů (Elba).

Popsané procesy mineralizace z nadkritických fluid a vysokoteplotních hydrotermálních roztoků jsou fungující jen za vyšších tlaků, jinak dojde k úniku těkavých komponent.

Příklady z oblasti Krušných Hor a Slavkovského lesa

- oblast je charakterizována mladovariskou Sn-W mineralizací (*asociace li-snw dle Bernarda*) se silnými pneumatolytickými jevy (silně alterované kyselé žuly „mladšího“ komplexu: 256 M.A.)

Horní Slavkov - Krásno – Sn-W

Geologie:

- karlovarský žulový pluton, pararuly, migmatity, ortoruly

Huberův či Hubský peň (obr.), Schnödův peň, Vysoký kámen, Klinge

- elevace žul silně přeměněné v greisenové pně (také topazizace, kaolinizace, sericitizace, cinvalditizace, albitizace, fluoritizace)
- křemenné žíly: slídy, Sn-W minerály, molybdenit, chalkopyrit
- aplitové žíly s turmalínem

Minerály:

- kasiterit – 1 až 15 cm velké XX, jedny z nejkrásnějších celosvětově, převládají dvojčata
- wolframit – štěpné tabulky v křemenných žilách
- scheelit – bílá, až 5 cm velká zrna, zaměnitelný s křemenem
- apatit – typický, zelené a fialové sloupečky až 3 cm velké
- topaz – sloupcovité XX, nejhezčí v ČR
- fluorit – zonálně zbarvené XX
- cinwaldit – jemněji lupenité agregáty než na Cínovci
- beryl
- albit
- karfolit – nový minerál (slámově žluté jehlicovité agregáty, radiálně paprscité)
- fosfáty: triplit
- sulfidy: molybdenit, arzenopyrit, černý sfalerit, stanin, bismutin
- bismut
- sekundární minerály: W a Mo-okry, mnoho dalších

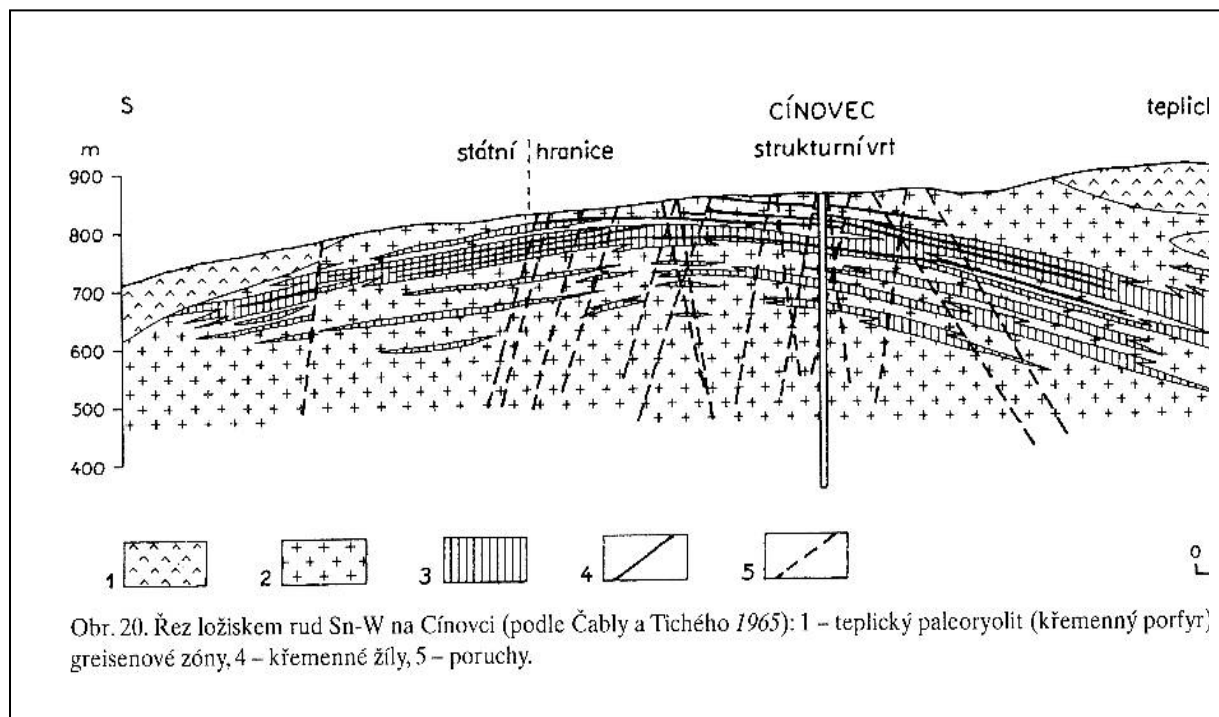
Cínovec, s. od Teplíc – na hranicích s SRN (viz mapka) – Li-Sn-W

Geologie:

- **komplex křemenného teplického porfyru, albitické žuly klenbovitě stavby**
- **mikroklinizace, albitizace, fluoritizace**
- **nepravidelná greisenová tělesa v žule**

Ploché křemenné žíly s výplní:

- **křemennou**
- **cinvalditovou**
- **topazovou**
- **K-živcovou**

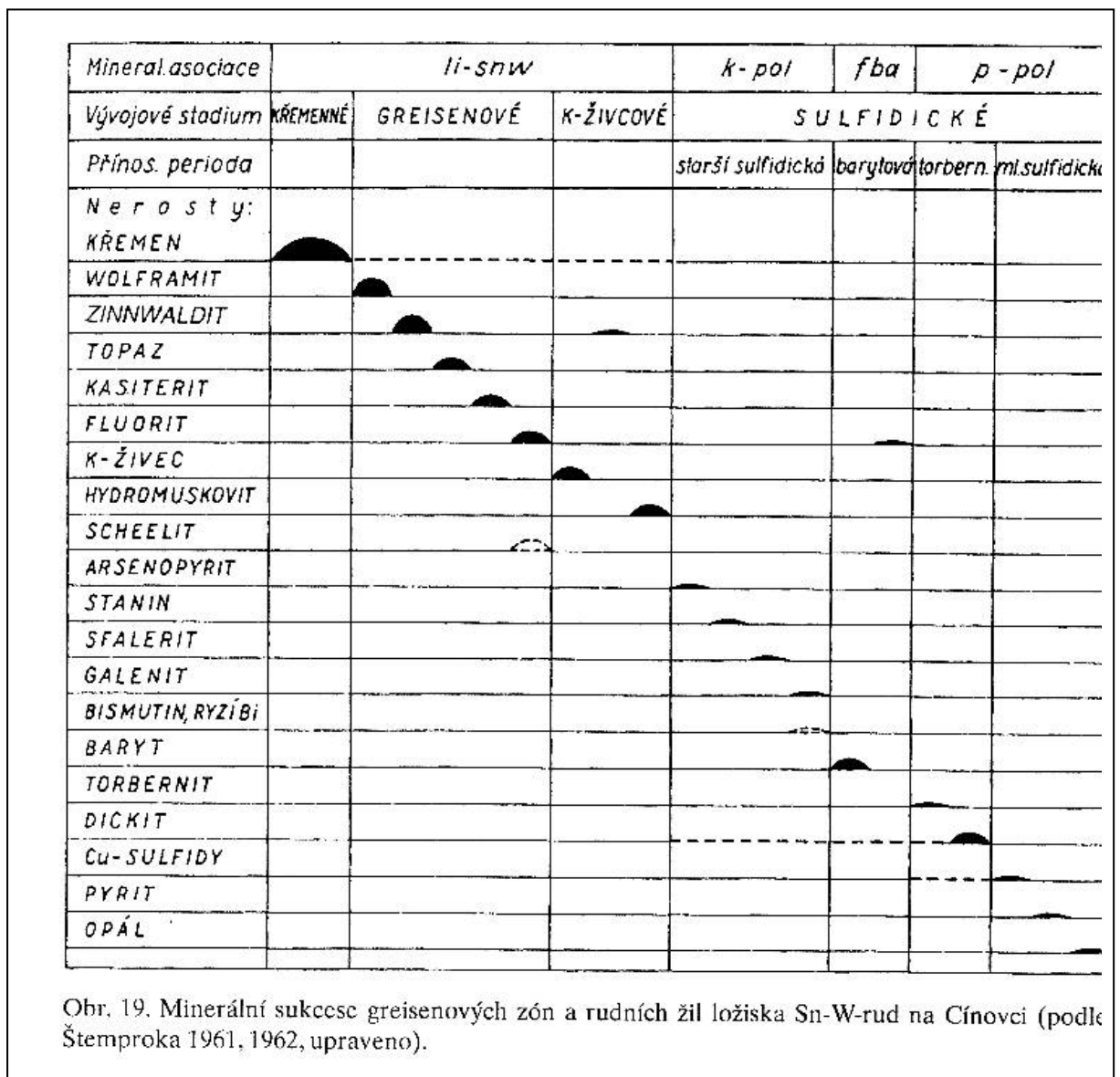
Obr. 20. Řez ložiskem rud Sn-W na Cínovci (podle Čably a Tichého 1965): 1 – teplický paleocoryolit (křemenný porfyr) greisenové zóny, 4 – křemenné žíly, 5 – poruchy.

Minerály:

- **křemen (XX záhněda, morion)**
- **kasiterit – 1 až 3 cm velké XX, muzejní ukázky, převládají dvojčata**
- **wolframit – hlavní rudní nerost na ložisku, XX až 10 cm velké, unikátní z celosvětového hlediska, v rovnováze ferberit: hübnerit**
- **scheelit – žlutohnědé XX až 1 cm velké**

- apatit – vzácný, sloupcovitý
- **topaz – sloupcovité XX – pyknit, zrnité agregáty**
- fluorit – fialové nebo bezbarvé XX v dutinách žil

- **cinvaldit – popsán jako nový minerál, až několik cm velké pseudohexagonální tabulky**

- **sekundární minerály:** W a Mo-okry, mnoho dalších

Obr. 19. Minerální sukcese greisenových zón a rudních žil ložiska Sn-W-rud na Cínovci (podle Štemproka 1961, 1962, upraveno).

Recentní submarinní hydrotermální procesy

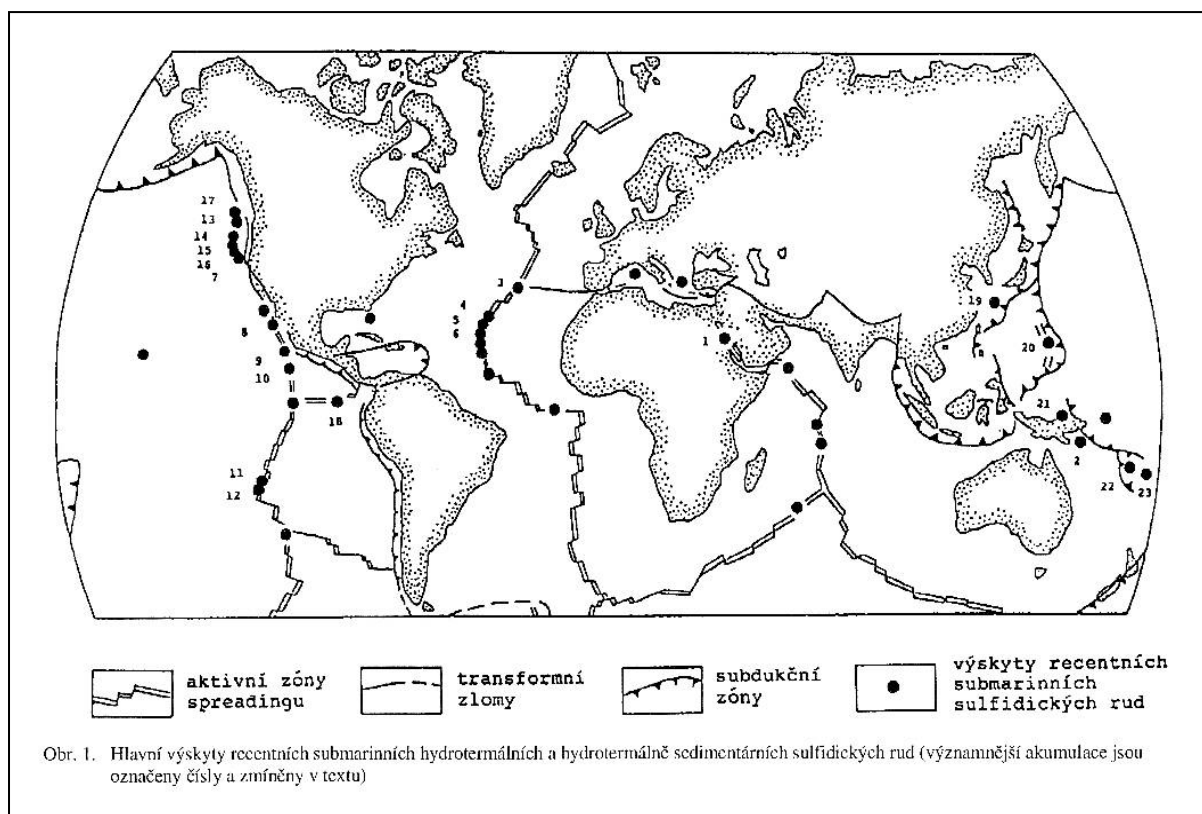
Vznik submarinní hydrotermální mineralizace je podmíněn:

- výměnou tepelné energie a látek mezi litosférou a hydrosférou

Dochází k tomu :

- především podél globálního systému divergentních deskových rozhraní (tj. na riftových zónách)
- na ostrovních obloucích
- v zaobloukových pánvích
- v areálech vnitrodeskového vulkanismu

Vznikají často sulfidické akumulace, které můžeme považovat za recentní analogy ložisek „Kuroko“, „Besshi“ a kyperského typu

Podloží recentních hydrotermálně sedimentárních sulfidických akumulací a jeho hydrotermální alterace

- uložení na vulkanitech, případně vulkanoklastických horninách

Na středoceanických hřbetech jde o bazalty typu MORB (= mid-ocean ridge basalts), lokálně i andezity

- v zaobloukových pánvích kromě basaltů též ryolity, autobrekciované lávy a vulkanoklastické horniny, složením odpovídající uvedeným vulkanitům

Vznik sulfidických rud, jejich nerostné složení a morfologie rudních těles

- vznik z hydrotermálních roztoků, vyvěrajících na mořské dno

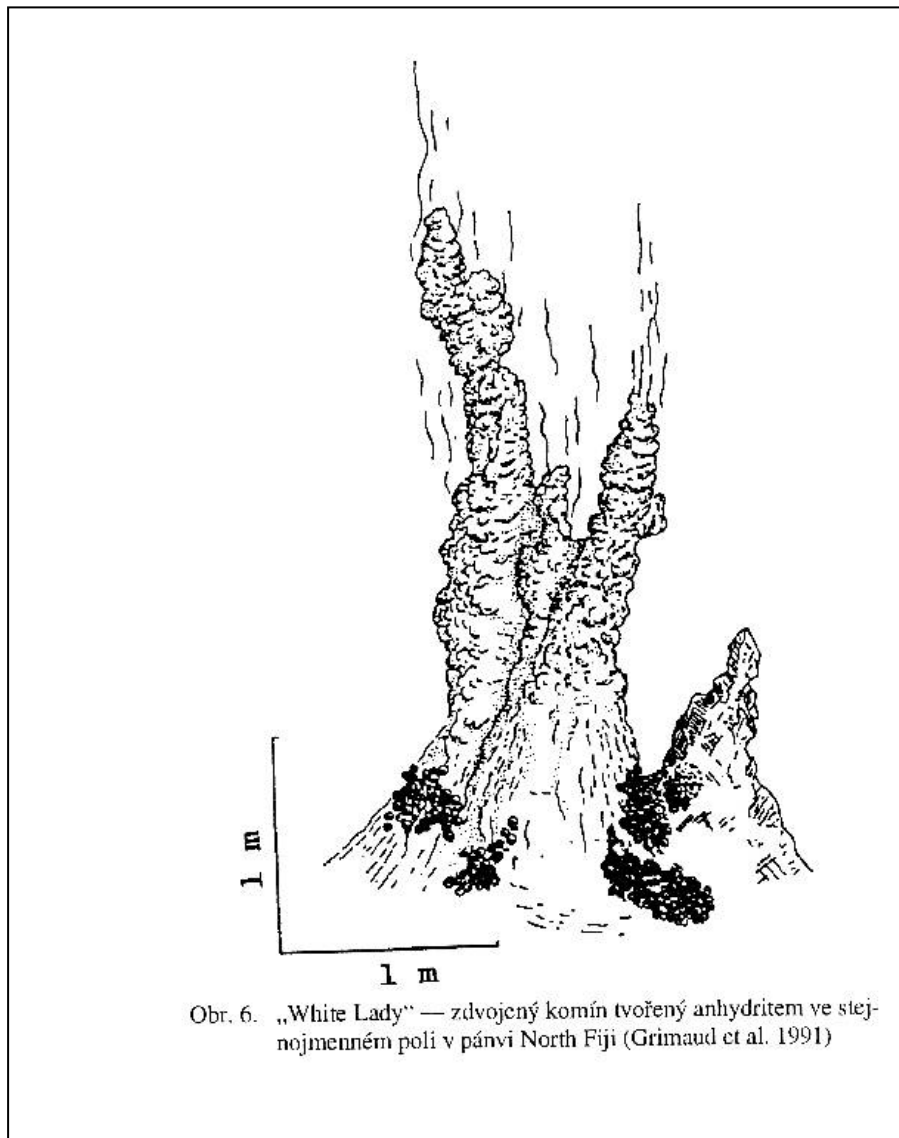
Typickým produktem hydrotermální aktivity v obou geotektonických pozicích jsou komínovitá tělesa s.l. (komíny = „smokers“) a hydrotermální kupy („hydrothermal mounds“)

Morfologie komínů je variabilní. Např. v hydrotermálním poli EPR:

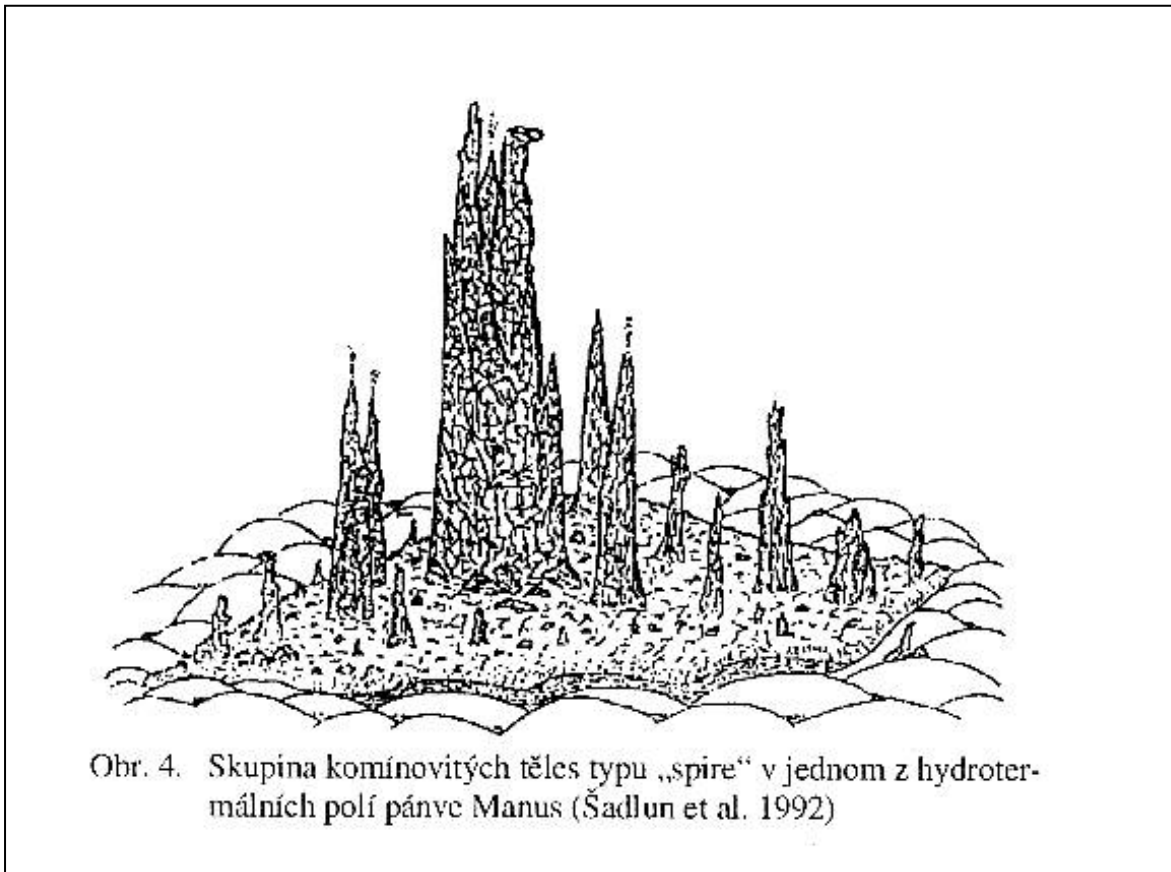
- štíhlé komíny s téměř kruhovým průřezem a úzkým centrálním kanálem /několik cm/, o výšce 1-2 m, výjimečně i přes 5 m
- mocnost stěny při bázi komínu závisí na jeho stáří /mm až dm/

V případě aktivních komínů z nich rychle vystupují hydrotermální fluida obvykle zbarvená černě nebo bíle (v závislosti na přítomnosti a povaze suspendovaných částic)

- „black smokers“   teploty 330-380 °C
- „white smokers“   20-300 °C

Charakteristickým znakem všech „smokerů“ je jejich zonální /koncentrická/ stavba. Jde o mineralogickou zonálnost, jejíž hlavní příčinou je pokles teploty směrem k okraji komínu a reakce hydrotermálních fluid s mořskou vodou ve vnějších částech stěny komínu

Vnitřní zóna:

- **chalkopyrit**
- **dále od kanálu hlavně pyrit, bornit, případně magnetit, lokálně pyrhotin, cubanit**

Ve střední části stěny:

- **sfalerit, wurtzit, chalkopyrit, pyrit a anhydrit**

Vnější zóna stěny:

- je menší mocnosti
- **pyrit, markazit, opál, baryt**

pozn. jsou známé také komíny barytové

Často jsou popisovány **dendritické útvary a kostrovité krystaly** některých rudních minerálů (sfalerit, baryt, galenit)

	baryt- opálové stadium	opáči- sulfidické stadium	sulfidické stadium	pozdní opálové stadium
baryt	—	—		—
amorfní SiO ₂	████████████████████	████████████████████	████████████████████	████████████████████
sfalerit	████████████████████	████████████████████	████████████████████	
markazit	████████████████████	████████████████████	████████████████████	
amorfní Fe-S-SiO ₂ fáze	—	—		
pyrit		—	—	
chalkopyrit		—	—	
tetraedrit-tennantit			—	—
wurtzit			—	—
galenit			—	—
jordanit				—
Pb-As-Sb-Ag sulfosoli				—
elementární síra				—
oxy-hydroxidy Fe a Mn				—

Vysvětlivky: zastoupení minerálu nad 35 obj.% ██████████
3 - 35 obj.% ██████████
pod 3 obj.% —

Obr. 5. Mineralizační stadia ve vývoji „spire“ z hydrotermálního pole na Axial Seamount (Hannington a Scott 1988 — upraveno)

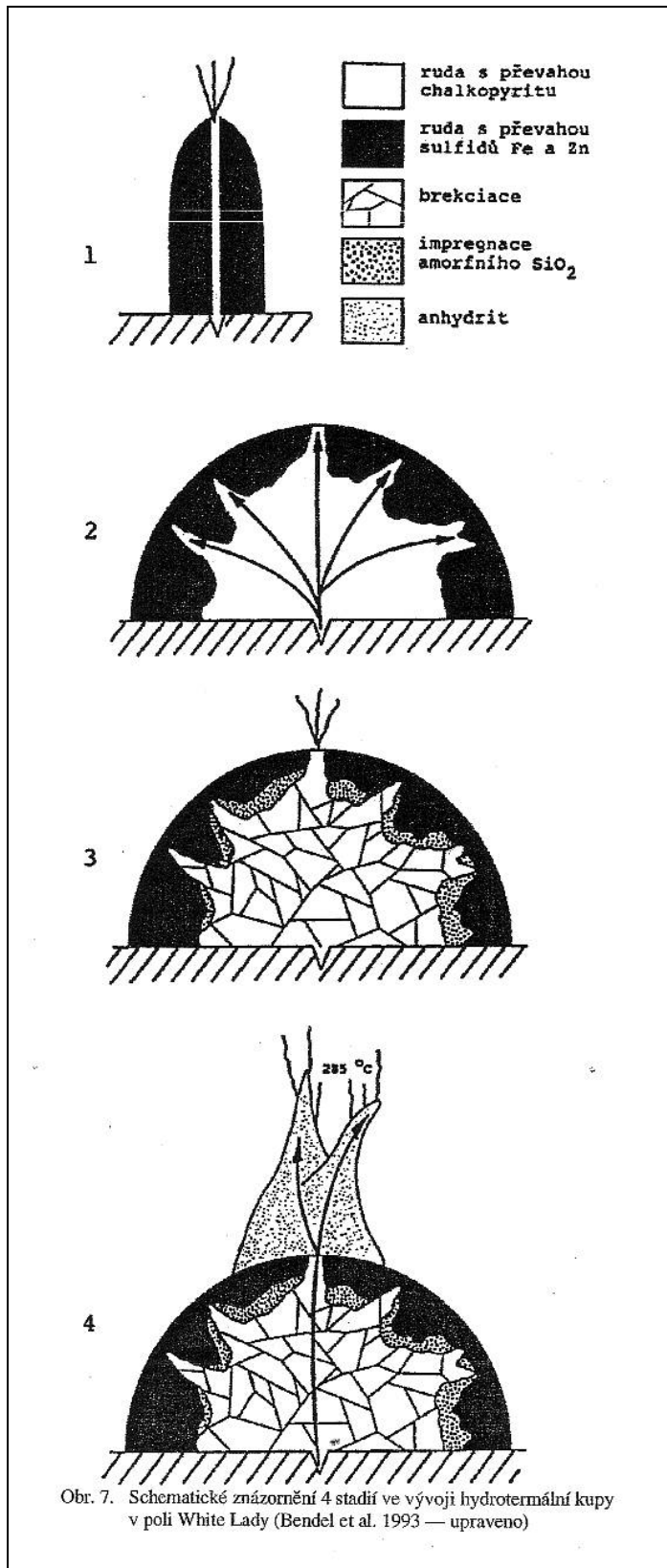
Morfologicky zcela odlišným typem komínů jsou tzv. difuzéry („diffusers“), které nemají centrální kanál.

Hydrotermální fluida vystupují k povrchu relativně pomalu centrální porézní zónou a stěnami. K výstupu roztoků dochází tedy na celém povrchu tělesa. Difuzér v typickém příkladu získává kuželovitý tvar.

Mineralogicky se difuzéry liší vysokým obsahem pyrhotinu a absencí anhydritu. Některé difuzéry obsahují množství barytu. Dalšími rudními minerály jsou pyrit, sfalerit a cubanit.

Hydrotermální kupy – tělesa, která se tvoří srůstem většího množství komínů a nahromaděním fragmentů, vznikajících jejich rozpadem.

Rostoucí kupou prostupují hydrotermy, které způsobují metasomatické přepracování a rekrystalizaci materiálu uvnitř kupy.

Velikost sulfidických akumulací

1/ Kotlina „Atlantis II“ v riftové zóně Rudého moře:

- 94 mil. tun rud s kovatostí 2.1 % Zn, 0.5 % Cu, 39 ppm Ag a 0.5 ppm Au

2/ Těleso masivních sulfidických rud o rozměrech 1000 x 150 m a výšce 35 m v riftovém údolí Galapážského hřbetu. Odhad 10 mil. tun rud.

Hydrotermální chocholy („hydrothermal plumes“)

- typický fenomén pro hydrotermální pole
- jde o černé „kouře“, vystupující z ústí aktivních komínů, z trhlin na povrchu hydrotermálních kup, případně i z trhlin přímo v mořském dně
- vystupují do výše několik X0 až X00 m nad dno, zde se jejich pohyb mění na horizontální a následně dochází k sedimentaci

Tvar horizontální části chocholu závisí na proudění mořské vody

Černé zbarvení těchto „kouřů“ je způsobeno suspenzí sulfidů, které vznikají při reakci hydrotermálního roztoku z mořskou vodou.

Proces precipitace minerálů trvá několik sekund po vývěru:

- pyrhotin
- pyrit
- sfalerit
- chalkopyrit
- další fáze Fe, S, SiO₂
- **méně hojné jsou částice anhydritu, opálu, oxid-hydroxidů Fe, síry α**
- **vzácně markazit, covellin, cubanit, baryt a některé silikáty**

Rozměry částic v suspenzi jsou velmi malé: 0.1 – 850 μm .

Sedimentace z hydrotermálních chocholů probíhá ve vzdálenostech do několika X00 m až 2000 m (**viz. příklady**)

Sulfidické rudy střeooceanických hřbetů jsou tvořeny především:

- sulfidy Fe, Cu a Zn, z nerudných minerálů převládají různé formy SiO₂ a sulfáty
- **akumulace takových rud: středoatlanský, východopacifický a galapážský hřbet, Rudé moře (Atlantis)**
- jde o recentní analogy rudních ložisek „kuroko“ a kyperského typu

příklady v CR: Zlaté Hory, Horní Benešov

„Alpské parageneze“

Termínem „alpská parageneze“ jsou označovány specifické nízkoteplotní hydrotermální asociace, vyskytující se nejčastěji na puklinách hornin.

Krystalovaly z vodných roztoků o teplotě 100-360 °C.

Látkově minerální asociace odpovídají chemismu hostitelských hornin.

V České republice je alpská parageneze nejvýrazněji vyvinuta:

- na Čáslavsku a Kutnohorsku
- v Jeseníkách
- na Českomoravské vrchovině

Anatas – typický minerál alpské parageneze

Minerální asociace A

(dle Bernarda)

– v kvarcitech, svorech, fylitech, rulách (nízké obsahy Ca)

Vernířovice u Sobotína – „Hackschlüssel“

- okolní horninou chloritické ruly desenské skupiny

Minerály:

- křemen zastoupen křišťálem a záhnědou, XX až 15 cm velké, čisté a bohaté na krystalové tvary (Burkart 1953)
- albit
- klinochlor (tmavozelené lístky)
- hematit
- pyrit (až 1 cm XX)
- magnetit
- titanit vytváří velmi malé (do 1 mm) bezbarvé či světle zelené XX se silným leskem)
- kalcit (XX)

Kutná Hora

**– lomy „Prachovna“, „V Hutích“, „Kamenná bába“
lom u Vrbova mlýna**

- okolní horninou katazonálně metamorfované ruly a migmatity kutnohorského krystalinika

Minerály:

- křemen zastoupen křišťálem, XX až 2 cm velké
- chlorit černozeleň, ve vějířovitých a paprscitých shlucích
- anatas (ocelově modré až šedé dipyramidy s silným leskem, do 5 mm)
- brookit – vzácnější (nahnědlé rýhované tabulky, do 3 mm)
- rutil (jako varieta „sagenit“ v XX křišťálu)
- klinochlor (tmavozelené lístky)
- turmalín - skoryl
- fluorit ve štěpných agregátech nebo XX
- ilmenit
- kalcit
- laumontit – sukcesně nejmladší minerál

Minerální asociace B

(dle Bernarda)

– v **granitech, granodioritech, pegmatitech, rulách**
(přechodný typ mineralizace s kolísavým obsahem Ca)

Černá Voda u Žulové – „Nový lom“

- okolní horninou biotitové granity, granodiority a pegmatity žulovského masivu

Minerály:

- **křemen** vytváří šedobílé XX kolem 1 cm velké
- **albit** XX v drúzách
- **epidot – klinozoisit** (stébelnaté až paprscité agregáty i několik cm velké, zbarvení šedé až ostře zelené, klasifikačně většinou epidoty)

Epidot, Černá Voda

- **chlorit = chamosit** (Losos a kol. 1994), ve varietě „strigovit“ (jemně zrnité až celistvé černozelelé agregáty), v trhlinách pegmatitů
- hematit – lupenité agregáty, často s epidotem a stilbitem
- kalcit
- pyrit
- **stilbit** – časté snopkovité a vějířovité agregáty (průměr až 3 cm) a XX na puklinách granitoidů

- heulandit

Minerální asociace C

(dle Bernarda)

- **na puklinách amfibolitů, amfibolických rul, skarnů, dioritů, gaber**
(mineralizace s vysokým obsahem Ca)

Sobotín – „Pfarrererb“

- asi 0.5 km východně od kostela v Sobotíně, při cestě na kótu Smrčina
- horniny sobotínského amfibolitového masivu (amfibolity, amfibolické ruly)

Minerály:

- epidot je zde světově známým minerálem, jeho XX jsou sytě zelené, někdy průhledné. Největší X 140 x 26 mm (Nepejchal 1994)

Epidot, prehnit, Sobotín

- **albit** – tvoří drúzy bílých nebo bezbarvých **XX**, několik mm velkých, často zdvojitých
- adulár (mikroclin)
- **aktinolit** v podobě azbestu
- **apatit** (nízce sloupečkovité **XX** bílé nebo nafialovělé barvy)
- **diopsid** je nejstarším minerálem (350 °C a tlak 2-3 kbar dle Nováka a kol.1991)
- **titanit (sfén)** – klínovité **XX** do 0.5 cm velikosti, žlutozelené barvy a průhledné
- **prehnit** (bílý až světle zelený, v kulovitých a hřebenitých agregátech v dutinách)
- **ilmenit**
- **Ca-zeolity /heulandit/** (nejmladší fáze asociace) – cca 150 °C a tlak 1 kbar

Mirošov – činný lom

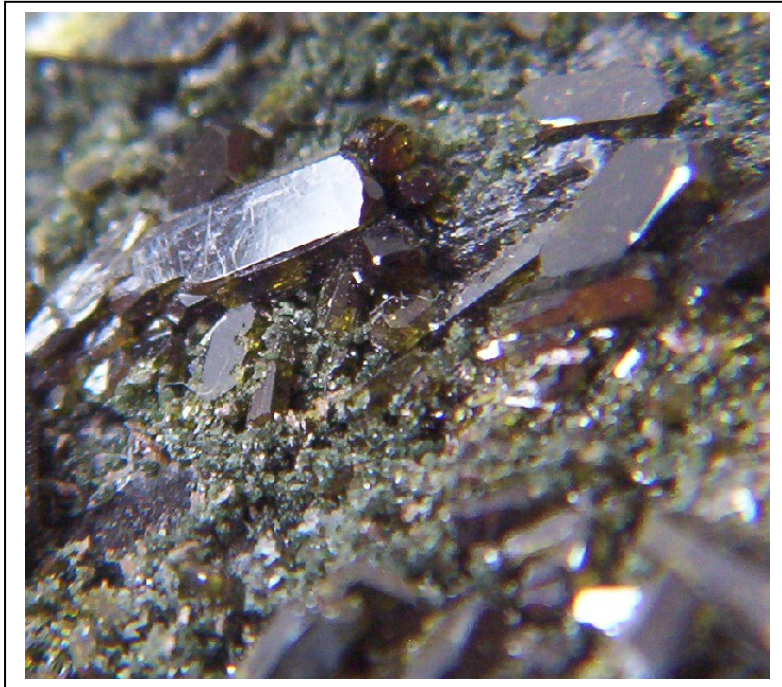
- **horniny strážeckého moldanubika (amfibolity, amfibolické ruly migmatitizované)**

Minerály:

- **epidot** (dlouze sloupcovitý, paprscité **XX**)
- **albit**
- **křemen** (xx kolem 1 cm, někdy křišťál)
- **amfibol** (aktinolit – paprscitý),
- **prehnit**
- **titanit** – klínovité a psaníčkovité typy **XX**
- **chlorit** (klinochlor) – kulovité radiálně lupenité agregáty
- axinit
- **pyrit**, markazit, hematit
- **apatit**

- stilbit (nasedá na křišťál), chabazit

Epidot, Mirošov

Minerální asociace D

(dle Bernarda)

- specifický typ převážně karbonátových žilek v sedimentárním komplexu chvaletického ložiska Fe-Mn rud (mineralizace s vysokým obsahem Mn)

Chvaletice

- horniny chvaletického proterozoika

Minerály:

- rodochrozit a kutnohorit - ankerit
- neotokit (/Mn Fe/ Si O₃ . H₂O)
- Mn-cummingtonit v azbestové formě

- **cronstedtit** (sk. serpentinu)
- hyalofan
- K, Ba – živce, Ba-heulandit
- **pyrofanit**
- **dravit- jemně vláknitý**
- **křemen**
- **sulfidy: alabandin (MnS), pyrit, markazit**

- hevlín, rutil, opál

Přehled minerálů hydrotermální geneze dle systému

(u tučně vyznačených je hydrotermální geneze typická)

1/ Prvky: (**Au**, **Ag**, (Cu), **As**, **Sb**, **Bi**)

2/ Sulfidy: struktury tetraedrické: **sfalerit**, **wurtzit**, **chalkopyrit**, **bornit**

-oktaedrické: **galenit**, **pyrhotin**, **nikelín**

- s jiným uspořádáním: **molybdenit**, **millerit**, **cinabarit**, **covellín**, **chalkozín**, **argentit**

Komplexní sulfidy: **pyrit**, **markazit**, **arzenopyrit**, **löllingit**, **kobaltin**, **skutterudit**, **antimonit**, **boulangerit**, **jamesonit**, **tetraedrit**, **proustit**, **pyrargyrit**, **realgar**, **auripigment**

3/ Halovce: **fluorit**

4/ Oxidy a hydroxidy. Struktury tetraedrické: **křemen**, (opál)

-oktaedrické: **hematit**, **ilmenit**, **rutil**, **anatas**, **brookit**, **kasiterit**, **pyroluzit**

-kombinované tetraedrické a oktaedrické: **spinelidy** (**magnetit**)

-kubické: **uraninit**

-s jiným uspořádáním: **kuprit**

- **goethit**, **lepidokrokrit**

5/ Sulfáty. Bezvodé: **baryt**, **celestin**

6/ Karbonáty, nitráty, boráty. Kalcitový strukturní typ: **kalcit**, **magnezit**, **siderit**, **rodochrozit**, **smithsonit**

-dolomitový strukturní typ: **dolomit**, **ankerit**

-aragonitový strukturní typ: **aragonit**, **stroncianit**

7/ Wolframáty, niobáty, tantaláty. **Scheelit**, **wolframit** (**ferberit**, **hübnerit**),

8/ Fosfáty, arzenáty, vanadáty. **apatit**

9/ Silikáty.

a/ Tektosilikáty: živce (**mikroklin** - **adulár**, **albit**, **celsian**, **hyalofan**), **zeolity** (skup. **phillipsitu**, **sodalitu**, **natrolitu**, **chabazitu**, **heulanditu**)

b/ Fylosilikáty: **mastek**, **slídy** (**muskovit**, **cinvaldit**), **chlority**, **minerály serpentinitové skupiny**, **prehnit**, **jílové minerály**

c/ Inosilikáty: **pyroxeny** (**diopsid**), **amfiboly** (**tremolit**, **aktinolit**)

d/ Cyklosilikáty: **turmalíny**, **axinit**,

e/ Nesosilikáty: **willemit**, **granáty**, **titanit**, **topaz**, **dumortierit**

f/ Sorosilikáty: skupina **zoisitu** a **epidotu**